

ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 1(24), с. 281–285

Викладаються науково обгрунтовані методи забезпечення захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні.

Розбудова України як демократичної, правової, соціальної держави, закріплення в Конституції України положення про найвищу соціальну цінність людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки вимагає формування нових підходів до захисту прав людини.

В умовах розвитку демократії дотримання прав і свобод людини, створення належної та ефективної національної системи судового захисту стає одним з головних завдань держави. Віднині головним змістом і спрямованістю діяльності нашої держави стають права і свободи людини та гарантії їх здійснення. Утвердження та забезпечення цих прав і свобод Конституція України покладає на державу як її головний обов'язок. Недарма, на відміну від існуючого раніше визначення: "Людина для держави" Конституція України 1996 р. (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV) проголосила: "Держава для людини". Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3) [1].

Говорячи про систему забезпечення та захисту прав і свобод людини, навряд чи може викликати заперечення теза, що одну з провідних ролей у цьому процесі відіграють органи судової влади [2, 12]. Дійсно, на сьогодні практично ні в кого з дослідників-правознавців і вчених-юристів не викликає заперечення теза, що становлення правової держави завжди має своєю обов'язковою складовою формування ефективної системи незалежної судової влади, яка б шляхом здійснення функцій правосуддя була здатна вирішувати на правовій основі суперечки, що виникають у су-

спільстві, надійно захищати права і свободи людини і громадянина [3, 15].

Тому цілком зрозуміло, що, аналізуючи формування України як правової держави, Б. Фугей наголошує на значущості та винятковій ролі органів судової влади в захисті прав і свобод людини та громадянина, називаючи суди "останнім та найнадійнішим бастионом захисту прав людини, запобігання будь-яким зловживанням владою з боку законодавчої та виконавчої гілок" [4, 127].

Таким чином, досліджуючи специфіку функціонування системи органів державної влади у процесі захисту прав і свобод людини і громадянина, цілком логічно приходимо до аналізу діяльності органів судової влади, чи точніше, — судів загальної юрисдикції, завдяки яким практично втілюється право людини на судовий захист. Недарма окремі автори навіть виділяють право людини на судовий захист як самостійне право, що дає можливість успішно реалізовувати та захищати інші права людини. З цієї точки зору, право на судовий захист характеризується як "право кожного на відкритий розгляд і вирішення впродовж розумного строку компетентним, незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону, конкретної судової справи правовими засобами, наданими судом з метою захисту гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави, а також законодавчо закріплена і гарантована можливість оскарження судового рішення з мотивів його незаконності та/або необгрунтованості" [5, 47].

Важливість висвітлення цих питань зумовлена насамперед міркуваннями суто практичного ха-

рактеру. Дійсно, сьогодні, як відзначає О. Скрипнюк, поряд з фундаментальними дослідженнями, які розглядають теоретико-методологічні аспекти становлення та розвитку судової влади в Україні, досі відчувається певний брак у працях, які б ставили за мету висвітлення безпосередніх практичних проблем захисту судами прав людини і громадянина [6, 22].

З іншого боку, сьогодні практично на всіх рівнях державної влади та в усіх її гілках (включаючи й саму судову гілку влади) лунають голоси на користь посилення ролі судів у захисті прав людини, забезпечення доступного і неупередженого правосуддя для всіх верств населення незалежно від їх фінансового або соціального стану.

Водночас, наголошуючи на ролі органів судової влади в процесі захисту прав і свобод людини та громадянина, хотілося б згадати одну тезу. Йдеться про те, що багато сучасних авторів виділяють право на правосуддя як самостійне право в загальній системі прав і свобод людини та громадянина. Причому це право розглядається як одна з основних умов захисту всіх інших прав і свобод людини. Звісно, нині ми прагнемо вести полеміку стосовно доцільності чи недоцільності виокремлення права на правосуддя в окрему групу прав у системі прав людини. Але, визнаючи це право як одне з фундаментальних прав людини, ми тим самим погоджуємося і з винятковою роллю суду, оскільки саме поняття “правосуддя”, його сенс, як пише В. Шишкін, розкривається в термінах службової діяльності спеціально уповноважених посадових осіб державної влади (суддів), що пов’язана з виконанням функцій щодо правової оцінки суддями фактів у правовідносинах, які виникли між заінтересованими суб’єктами відповідного права чи інтересу [7, 34].

Пропонуємо звернутись лише до судів загальної юрисдикції (це місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України), що, власне, виключає на деякий час з поля нашого дослідження цілу низку інших напрямів судової діяльності і насамперед — функціонування таких органів державної влади, як органи конституційної юрисдикції (до яких в Україні, згідно зі ст. 147 Конституції, належить Конституційний Суд України, що є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні).

Схоже, так би мовити, “тимчасове вилучення” конституційного суду з предметного поля здійснюваного нами аналізу пояснюється тим, що серед сучасних дослідників досі тривають суперечки стосовно того, чи є конституційний суд

належним до судової гілки влади, чи його варто віднести до особливої “четвертої влади”, яку часто окреслюють поняттям “контрольної” чи “контрольно-наглядової” влади.

Так, наприклад, згідно з аргументацією, яку пропонує М. Цвік, оскільки основною функцією конституційних судів є не так реалізація правосуддя, як захист основ конституційного ладу, то його слід відносити не до судової, а до контрольно-наглядової гілки державної влади [8, 65]. На противагу цьому, інші не менш відомі фахівці в галузі конституційного права стверджують, що, незважаючи на специфіку своїх повноважень, конституційний суд все ж таки є складовим елементом системи судової влади. Тут можна згадати позиції таких учених, як А. Колодій та А. Олійник, які, висвітлюючи проблеми судового захисту прав і свобод людини і громадянина, розпочинають саме з аналізу діяльності Конституційного Суду України [9, 249], а не судів загальної юрисдикції. Тому, досліджуючи нині виключно суди загальної юрисдикції, ми жодною мірою не ставимо під сумнів значущість та можливості конституційного суду в захисті прав людини. Таким чином, зважаючи на важливість ролі судів загальної юрисдикції в функціонуванні системи захисту прав і свобод людини та громадянина, спробуємо докладніше проаналізувати це питання.

Фактично функція захисту органами судової влади системи прав і свобод людини і громадянина закріплена на найвищому конституційному рівні. Зокрема, в ст. 55 Конституції України зазначається: “Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб” [1, 23]. Так, саме виконання судами загальної юрисдикції функції захисту прав і свобод людини і громадянина впливає зі змісту положень Закону України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. [10].

У ст. 2 Закону України “Завдання суду” наголошено: “Суд, здійснюючи правосуддя, на засадах верховенства права забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави”. При цьому, виходячи з визначених у законі гарантій реалізації права на судовий захист, доходимо висновку, що всі вони, власне, мають єдину і спільну мету, якою є ніщо інше, як захист прав і свобод людини.

Так само до висновку про ключову роль функції захисту прав і свобод людини і громадянина в діяльності судів загальної юрисдикції ми приходимо й у тому випадку, якщо звернемося до документів міжнародного характеру. Тут варто зауважити, що закріплене в ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод, право на публічний, справедливий розгляд справи неупередженим, незалежним судом у розумні терміни й відповідно до закону, як зазначається в пункті першому, власне, є нічим іншим, як реалізацією можливості кожної людини захищати свої права [11, 541]. В результаті цього право на судовий захист, яким наділяється кожний окремих громадянин, є водночас як одне із загальних прав, що входить до системи конституційних прав і свобод поряд з іншими політичними, громадянськими, економічними, соціальними, культурними правами, так і специфічним правом, завдяки якому стає можливим захистити всі без винятку з перелічених прав.

Враховуючи цей аспект, слід зауважити, що здійснювана судами України функція захисту прав людини має водночас кілька специфічних моментів.

По-перше, суд захищає права і свободи людини і громадянина незалежно від того, хто саме виступив їх порушником — інші громадяни, ті чи інші установи або держава в цілому. Щодо останнього моменту заслуговує на увагу процес становлення адміністративної юстиції в Україні.

По-друге, здійснюючи функцію правосуддя, суд захищає будь-які конституційно визначені та законодавчо встановлені права і свободи незалежно від того, до якої з груп прав у тому чи іншому конкретному випадку належить порушене право.

По-третє, саме право на звернення до суду (яке сьогодні присутнє в усіх конституціях сучасних демократичних країн) задає, так би мовити, своєрідний “загальний стандарт” щодо здійснення судом функції захисту прав і свобод людини та громадянина.

Втім, характеризуючи завдання захисту прав і свобод людини і громадянина як основоположне в діяльності судів загальної юрисдикції, було б не зовсім правильно виводити його, спираючись виключно на норми чинного законодавства. Маємо на увазі те, що подібний висновок може бути обґрунтовано і з власне науково-теоретичної точки зору. Зокрема, це впливає з аналізу змісту поняття “правосуддя”. Про це безпосередньо свідчать застосовані в сучасній юридичній науці визначення поняття “правосуддя”. Так, російська

дослідниця Л. Тихомирова пише, що правосуддя — це здійснювана в процесуальному порядку правозастосовча діяльність суду з метою охорони прав та інтересів громадян, організацій, держави [12, 347].

Отже, як бачимо, особлива роль судів загальної юрисдикції в процесі захисту прав і свобод людини і громадянина впливає не лише як результат аналізу чинного законодавства, а й з власне теоретичних міркувань. Тобто, погоджуючись з тим, що основною функцією судів загальної юрисдикції є ніщо інше, як здійснення правосуддя, ми тим самим вводимо до кола судової компетенції й реалізацію визначених законом мір щодо захисту прав і свобод людини і громадянина. При цьому важливим моментом є те, що рішення суду є обов’язковими до виконання і мають імперативну силу для всіх учасників судового процесу, адже, як однозначно встановлює закон, судові рішення, що набрали законної сили, є обов’язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об’єднаннями громадян та іншими організаціями, громадянами та юридичними особами на всій території України.

Також, говорячи про судовий захист прав і свобод людини і громадянина та його роль у розвитку правової держави, не можна забувати про те, як цілком справедливо відзначає Т. Француз, що в даному випадку поняттям “захист” охоплюється не лише забезпечення прав людини від посягань з боку тих чи інших фізичних осіб, а й з боку державної влади. Тобто функціонування механізму захисту прав і свобод людини в Україні передбачає, що безумовному судовому оскарженню в судах загальної юрисдикції підлягають рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових осіб, у результаті яких порушені права і свободи громадянина чи створені перешкоди для їх реалізації [13, 183].

Отже, як бачимо, функція захисту прав і свобод людини і громадянина є не просто одним з базових завдань, що ставляться перед судами загальної юрисдикції. Фактично вона є конститутивним принципом щодо всієї судової влади. З цієї точки зору, доктринальне визначення поняття “правосуддя” включає в себе процес захисту прав людини і громадянина і може бути представленим виключно через звернення до аналізу тих форм і способів, в які у судовій практиці реалізується захист прав людини.

Втім, як уже було зазначено, серед згаданих вище інститутів захисту прав і свобод людини і громадянина, що супроводжують розвиток будь-якої правової держави, є інститут конституційного контролю. В Україні таким органом конституційної юрисдикції є Конституційний Суд України. Говорячи про контроль органу конституційної юрисдикції, маємо на увазі насамперед контроль за відповідністю Конституції (а отже, і за відповідністю тим фундаментальним нормам, що в ній встановлено) законодавства. Адже, як зазначається в ст. 150 Конституції України, до повноважень Конституційного Суду України віднесено вирішення питань про конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Тому, у випадку конституційного суду, цілком правомірним виглядає висновок, що реалізований ним контроль не є однією з форм поточної адміністративної контрольної діяльності, а постає як один із способів забезпечення принципу верховенства Конституції, її основних принципів та закріплених у ній цінностей. У випадку конституційного суду ми стикаємося з тим, що його контрольні повноваження (оскільки вони закріплені в Конституції України та Законі України «Про Конституційний Суд України» від 19 жовтня 1996 р.) невід’ємні від функції захисту прав і свобод людини та громадянина. Тому, досліджуючи діяльність Конституційного Суду України, маємо всі підстави говорити не лише про загальну контрольну функцію, що має опосередкований вплив на захист прав людини, а й про безпосередній захист прав людини, який реалізується Конституційним Судом України.

Чинним законодавством передбачено ще один спосіб звернення громадян до Конституційного Суду. Мається на увазі конституційне звернення, яке є письмовим клопотанням до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи. Його суб’єктами, відповідно до ст. 43, є громадяни України, особи без громадянства, іноземці та юридичні особи. Про дієвість та ефективність цього способу захисту конституційним судом прав і свобод людини і громадянина переконливо свідчать ті рішення, що виносились Конституційним Судом за конституційними зверненнями громадян. Як приклад, наведемо лише кілька рішень Конституційного Суду України.

Таким чином, як бачимо, навіть незважаючи на те, що чинним законодавством України не передбачено такого інституту, як безпосереднє звернення громадянина до Конституційного Суду України шляхом подання індивідуальної конституційної скарги, цей орган конституційної юрисдикції все одно відіграє важливу роль у загальній системі захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Щоправда, останнім часом все більше вітчизняних юристів висловлюються за запровадження інституту індивідуальних конституційних скарг [13].

На нашу думку, відсутність у чинному законодавстві України, що врегульовує діяльність Конституційного Суду України, інституту індивідуальних конституційних скарг не означає, що на сьогодні громадяни не мають можливості опосередкованого звернення до Конституційного Суду. Це забезпечується завдяки встановленому Конституцією України праву на конституційне звернення, яке закріплено за Верховним Судом України та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. Причому практика діяльності Конституційного Суду засвідчує, що обидва зазначені способи звернення громадян є достатньо ефективними і можуть застосовуватись як дієвий спосіб захисту прав і свобод людини і громадянина.

Таким чином, як бачимо на підставі проведеного вище аналізу, на сьогодні в Україні сформована і діє доволі складна та багаторівнева система захисту прав і свобод людини та громадянина, до якої входять органи виконавчої, судової, законодавчої, контрольної-наглядової гілок державної влади. Разом з тим, незважаючи на можливість альтернативного захисту прав і свобод людини і громадянина, слід зазначити, що стосовно цієї системи можна висунути два основних зауваження. Перше з них пов’язане з недостатнім рівнем ефективності функціонування окремих її елементів. Друга проблема стосується вже питання взаємодії між зазначеними елементами, оскільки доволі часто неузгодженість діяльності тих чи інших органів державної влади спричиняє не лише неможливість відновити порушене право, а й взагалі створює вкрай несприятливі умови для його захисту. Звісно, що ці дві проблеми мають розв’язуватись на різних рівнях. Так, скажімо, якщо питання підвищення ефективності діяльності з захисту прав людини тих чи інших органів державної влади ще можна вирішувати шляхом проведення галузевих реформ, то проблеми комплексного та системного захисту прав людини

мають розв'язуватись на рівні державної влади загалом. Таким чином, на жаль, до сьогодні державна влада не проявила ані снаги, ані бажання здійснювати будь-які реальні кроки в зазначеному напрямі.

Література

1. Конституція України // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Пушкіна О. В. Органи державної влади в Україні і захист прав людини: суди загальної юрисдикції // Бюлетень Мін-ва юстиції України. — 2005. — № 9(47). — С. 12–22.
3. Правовое государство, личность, законность. — М.: НИИ правовой политики, 1997. — 140 с.
4. Футей Б. Становлення правової держави: України 1991–2001 рр. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 288 с.
5. Мігорянц С. Д. Комплексний підхід до визначення права на судовий захист // Вісн. Чернівецького ун-ту: Зб. наук. праць. Правознавство. — Чернівці: Рута, 2005. — Вип. 282. — С. 45–48.
6. Скрипнюк О. В. Сучасна вітчизняна правова наука: теоретико-методологічні проблеми розвитку демократичної, правової, соціальної держави і громадянського суспільства в Україні // Вісн. Акад. правових наук України. — 2003. — № 4(35) — С. 13–26.
7. Шишкін В. Суб'єкти здійснення правосуддя за Конституцією України (коментар до положень статей 127, 128 Конституції України) // Право України. — 1998. — № 11. — С. 34–37.
8. Цвік М. В. Конституційні проблеми розподілу властей (деякі загальнотеоретичні аспекти) // Вісн. Акад. правових наук України. — 1993. — № 1. — С. 60–68.
9. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 336 с.
10. Закон України “Про судоустрій України” від 7.02.2002 р. // ВВР України. — 2002. — № 27–28. — Ст. 180.
11. Международные акты о правах человека. Сб. документов. — М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — 784 с.
12. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия. — М.: Юринформцентр, 2000. — 526 с.
13. Француз Т. І. Роль і місце судової влади в процесі захисту прав людини і громадянина // Держава і право: Зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — Вип. 9. — С. 179–185.

Підвищення ефективності правозахисної діяльності можливе за наявності здійснення реформ відповідних галузей і чіткої установки державної влади на захист прав людини.

Повышение эффективности правозащитной деятельности возможно при наличии осуществления реформ соответствующих областей и четкой установки государственной власти на защиту прав человека.

Increase of efficiency of remedial activity is possible in the presence of realisation of reforms of corresponding areas and accurate installation of the government on protection of human rights.

Надійшла 4 березня 2010 р.